

АДХІЛЕННІ АД ЛІТАРАТУРНЫХ НОРМАЎ У ПРАФЕСІЙНЫМ МАЎЛЕННІ СТУДЭНТАЎ ЯК ВЫНІК ІНТЭРФЕРЭНЦЫІ

Як вядома, вывучэнне любой мовы, у тым ліку і беларускай, будучымі высокакваліфікаванымі спецыялістамі носіць прафесійна-арыентаваны і камунікатыўны характар. У якасці асноўнай мэты пры гэтым выступае авалоданне мовай як сродкам міжкультурных і прафесійных зносін. Паколькі навучанне ў вышэйшай школе накіравана ў першую чаргу на фарміраванне ўменняў, якімі студэнты будуць карыстацца пры далейшым авалоданні спецыяльнасцю, апошніх варта рыхтаваць як да працы з літаратурай, так і да беларускіх маўленчых зносін. Менавіта апошняе не толькі фарміруе камунікатыўна развітую асобу, але і дапамагае студэнтам далучыцца да багаццяў нацыянальнай культуры. Паколькі рэалізацыя пастаўленай мэты прадугледжвае фарміраванне ўменняў правільнага вуснага і пісьмовага маўлення, то пры авалоданні спецыяльнасцю нельга не ўлічваць такой моўнай з’явы, як білінгвізм, якая нярэдка прыводзіць да парушэнняў літаратурных нормаў.

Білінгвізм (двухмоўе) – гэта валоданне дзвюма мовамі і папераменнае карыстанне імі ў залежнасці ад умоў моўных зносін; носьбіты двухмоўя называюцца двухмоўнымі індывідуамі (білінгвамі). На думку Л.Шчэрбы, існуюць два тыпы суіснавання моў у білінгваў:

1. Абедзве мовы утвараюць дзве асобныя сістэмы асацыяцый, якія не маюць паміж сабой ніякага кантакту. У такім выпадку абедзве мовы ўтвараюць дзве аўтаномныя вобласці ў мысленні двухмоўных асоб. Пры гэтым білінгв не можа аўтаматычна пераключацца з адной мовы на іншую, таму пераклад для яго з’яўляецца праблематычным.

2. Дзве мовы ўтвараюць у свядомасці толькі адну сістэму асацыяцый, дзе любы элемент мае свой непасрэдны эквівалент у другой мове, у выніку пераклад не з’яўляецца складаным [1, 24]. Менавіта гэты варыянт і з’яўляецца больш спрыяльным для “змешвання” моў.

Пры разглядзе праблем білінгвізму непазбежна паўстае пытанне аб інтэрферэнцыі, якая амаль нязменна прысутнічае ў вусным і пісьмовым маўленні асоб, што валодаюць дзвюма мовамі. Як вядома, тэрмін “інтэрферэнцыя” ўпершыню быў уведзены ў мовазнаўства прадстаўнікамі Пражскага лінгвістычнага гуртка. Далейшую распрацоўку і развіццё ён атрымаў у працах У.Вайнрайха, які адзначаў, што “... выпадкі адхілення ад адной з моў, што ўзніклі ў маўленні носьбіта двухмоўя ў выніку моўнага кантакту, разглядаюцца як з’явы інтэрферэнцыі” [2, 1]. Сёння пад інтэрферэнцыяй разумеюць узаемадзеянне моўных сістэм, абумоўленае іх структурнымі разыходжаннем, што праяўляецца ў адхіленні ад кадыфікаваных маўленчых нормаў кантантуючых моў. Акрамя такога, шырокага, разумення сутнасці тэрміна інтэрферэнцыя ўжываецца ў вузкім

значэнні для абазначэння выпадкаў парушэнняў маўленчых нормаў адной мовы пад уздзеяннем другой. Акрамя таго, тэрмін “інтэрферэнцыя” выкарыстоўваецца для абазначэння не толькі самога працэсу, але і яго выніку. Больш спрошчана пад інтэрферэнцыяй можна разумець рэальнае або патэнцыяльнае пранікненне элементаў адной моўнай сістэмы ў іншую, якое можа быць як канструктыўным, так і дэструктыўным.

Да 50-х гадоў XX стагоддзя інтэрферэнцыя разглядалася ў псіхалінгвістыцы выключна як адмоўнае ўздзеянне раней засвоеных навыкаў на далейшае набыццё новых ва ўмовах білінгвізму. Аднак пазнейшыя даследаванні інтэрферэнцыі паказалі і яе станоўчае ўздзеянне, якое назіраецца на розных узроўнях грамадскага жыцця.

Аналіз з’яў інтэрферэнцыі паказвае, што яна можа праяўляцца на ўсіх моўных узроўнях і ва ўсіх моўных аспектах – на любым участку кантактуючых сістэм, дзе маюцца структурныя разыходжанні. У адпаведнасці з гэтым у лінгвістыцы вылучаюцца наступныя яе тыпы: графічная, арфаграфічная, фанетычная, лексічная, фразеалагічная, марфалагічная, сінтаксічная. Існуюць яшчэ моўная (стылістычная, нарматыўная, узуальная), камунікатыўная (тэматычная, сітуацыйная) і экстралінгвістычная інтэрферэнцыі [3, 217]. Акрамя таго, зараз даследуецца інтэрферэнцыя і патэнцыяльная, якая можа быць прадказана ў выніку супастаўлення структур кантактуючых моў, і рэальная, зафіксаваная ў мове білінгваў. Патэнцыяльная інтэрферэнцыя не заўсёды рэалізуецца ў маўленні. Рэальнае з’яўленне патэнцыяльнай інтэрферэнцыі ў маўленні білінгва залежыць ад яго моўных здольнасцей, ступені валодання мовай, сітуацыі зносін і іншых фактараў.

Аналіз прафесійнага маўлення студэнтаў у аспекце адзначанага даследавання паказаў, што інтэрферэнцыя можа праяўляцца на ўсіх моўных узроўнях і ва ўсіх моўных аспектах. Паколькі вуснае прафесійнае маўленне будучых спецыялістаў вызначаецца шматлікасцю ўжывання з’яў лінгвістычнай інтэрферэнцыі, намі выяўлены перш за ўсё яе асаблівасці на фанетычным узроўні.

Як вядома, фанетычныя сістэмы рускай і беларускай моў маюць шмат агульных рыс: наяўнасць карэляцыі палатальных і велярызаваных, звонкіх і глухіх зычных; наяўнасць асіміляцыі зычных па звонкасці-глухасці і інш. Аднак маюць месца і шматлікія адрозненні, якія і з’яўляюцца першапачатковай прычынай фанетычнай інтэрферэнцыі. Так, у рускай літаратурнай мове ўжываецца цвёрдая і мяккая фанема [p], а фанема [ч’] рэалізуецца толькі ў мяккім гуку. Арфаэпічныя ж нормы беларускай мовы патрабуюць толькі цвёрдага іх вымаўлення. У выніку ўздзеяння рускай мовы будучыя спецыялісты вымаўляюць з парушэннем нормаў словазлучэнні тыпу *заклю[ч’]энне [ш’]любу, мазжа[ч’]ковая дызарт[r’]ыя, прававое [p’]эгуляванне [p’]экламы, спасты[ч’]ныя парушэнні голасу* і інш. Даволі часта сустракаецца вымаўленне выбухнога [g] замест адпаведнага фрыкатыўнага задненёбнага: *[g]арантыя права на жыццё, [g’]іпаксія, [g’]іперакузія, [g]рамадзянска-прававыя дэлікты.* У маўленні

студэнтаў таксама адзначаецца шэраг асаблівасцей маўлення, абумоўленых рознымі характарам рэалізацыі адносна ідэнтычных з пункту гледжання фаналогіі гукаў рускай і беларускай моў. Уплыў беларускай мовы, напрыклад, назіраецца ў вымаўленні рускіх мяккіх зубных [d'], [m']. У беларускамоўнай фанетычнай сістэме ім адпавядаюць прэднепалатальныя прэдарсальныя [dз'], [ц']. У выніку інтэрферэнцыі замест рускіх гукаў [d'], [m'], якія вымаўляюцца з лёгкай фрыкацыяй, але без пераносу асноўнай артыкуляцыі ў палатальную зону, студэнты-білінгвы, гаворачы па-руску, вымаўляюць значна палаталізаваныя беларускія гукі [dз'], [ц']. Напрыклад: *аномальныя [dз']e[ц']и, [dз']ецкое насилие, [dз']ислалия.*

Уздзеянне рускай мовы на беларускую мае вынікам і памылковае вымаўленне рускіх цвёрдых зубных [c], [z] перад наступным мяккім зычным (акрамя г, к, х) замест палатальных [c'], [z']: *запаволена[c]ць мовы, крымінальная адказна[c]ць, моўныя магчыма[c]ці дзяцей, фінансавыя магчыма[c]ці.* Яшчэ адну групу асаблівасцей рускага вымаўлення студэнтаў складаюць адрозненні ў характары функцыянавання чаргавання зычных [g]/[x], [v]/[y']. У пазіцыі канца слова (напрыклад, *службовы падло[g]*) студэнты вымаўляюць гук [к], замест шчыліннага [y'] - гукі [в] або [ф]: *наяўнасць незаконных мігранта[ф], фанаскопа[ф].*

Характэрнай асаблівасцю вакалізму беларускай мовы, як вядома, з'яўляецца поўнае аканне. Гэтаму правілу падпарадкоўваецца і вымаўленне прыназоўніка *без* і часціцы *не* ў пазіцыі перад словам, у якім націск падае на першы склад. Як вынік уплыву рускай мовы на беларускую можна разглядаць неўнармаванае вымаўленне тыпу *б[э]з права, б[э]з слыху, аператыўны эксперымент праводзіцца н[э] толькі ў адносінах да здзейсненага дзеяння, дзіця н[э] чуе.*

Асобна неабходна адзначыць характар вымаўлення зубных [d], [m] у словах іншамоўнага паходжання: пад уздзеяннем рускамоўнай фанетычнай сістэмы ў большасці запазычаных слоў памылкова ўжываюцца палатальныя гукі [dз'], [ц'] замест велярызаваных [d], [m]: *адміністрацыйны ко[dз']экс, [dз']іслалія, му[ц']ізм, юры[dз']ычная асоба* і інш.

Сярод выпадкаў фанетычнай інтэрферэнцыі выяўляецца недастаткова паслядоўная рэалізацыя характэрных для беларускай мовы фанетычных з'яў: эпентэзы (*эты[a]логія*), пратэзы (*на[у]чальны*), дыярэзы (*абла[ст]ны*), прыпадабнення шыпячых да свісцячых (*кансультуе[ш]ся*) і г.д.

У пісьмовым маўленні будучых спецыялістаў часта мае месца сінтаксічная інтэрферэнцыя, якая істотна адрозніваецца ад іншых відаў інтэрферэнцыі. На сінтаксічным узроўні не сустракаюцца адрозненні ў семантыцы адзінак, што звязана з універсальнымі характарамі плана зместу ў сінтаксісе: тут назіраецца агульнасць сінтаксічных адносін і сувязей, асноўных сінтаксічных мадэляў і сінтаксічных пазіцый. Пры падабенстве плана зместу сінтаксічных адзінак у беларускай і рускай мовах даволі значнымі выступаюць разыходжанні ў фармальным аспекце. Асабліва выразна яны праяўляюцца ў словазлучэннях з аб'ектнымі і акалічнасць семантыка-сінтаксічнымі адносінамі паміж кампанентамі. Своеасаблівасць

роднасных моў у перадачы аб'ектнага значэння можа датычыцца як беспрыназоўнікавых, так і прыназоўнікавых словазлучэнняў і заключаецца ў наступным:

1) у кожнай з моў ёсць сінанімічныя рады з неаднолькавай колькасцю членаў рада або з адрозненнямі ў іх форме: *забыць дыягназ / забыць на (пра) дыягназ – забыть диагноз / забыть о диагнозе / забыть про диагноз* (разм.); *маўленчыя парушэнні малодшых школьнікаў / маўленчыя парушэнні ў малодшых школьнікаў – речевыя парушэння младших школьников / речевые нарушения у младших школьников*;

2) дзеясловы *выбачаць (прабачыць), дараваць, дзякаваць (аддзякаваць, падзякаваць)* у беларускай мове ўтвараюць словазлучэнні з давальным склонам (*не варта дараваць парушальніку за падман*); у рускай – з вінавальным (*не следует простить нарушителя за обман*);

3) дзеясловы *дзівіцца, жартаваць, кпіць, насміхацца, падсмейвацца, рагатаць, смяцца, цешыцца* ў беларускай мове ўтвараюць словазлучэнні з родным склонам і прыназоўнікам з (*нельга кпіць з хворага дзіцяці*); у рускай – з творным і прыназоўнікам *над* (*нельзя издеваться над больным ребенком*);

4) дзеясловы і аддзяслоўныя назоўнікі са значэннем *жалю, смутку, тугі* ў беларускай мове ўтвараюць словазлучэнні з месным склонам і прыназоўнікам *на* (*сумаваць на Радзіме*); у рускай – з месным склонам і прыназоўнікам *о, об* (*грустит о Родине*).

Блізкасць беларускай і рускай моў назіраецца ў падобнай семантыцы словазлучэнняў з акалічнаснымі прасторавамі адносінамі і іх адценнямі (месца знаходжання прадмета, напрамку руху і інш.). Адрозненні ў выражэнні прасторавага значэння ў межах словазлучэння і – адпаведна – адхіленні ад літаратурных нормаў зводзяцца да наступнага:

1) у беларускай мове ёсць невытворныя і вытворныя прыназоўнікі, якія не суадносяцца з рускім эквівалентам (напрыклад: *абапал, паабапал, паўз, праз, поруч, усцяж*). Аналагічныя, не суаднесеныя з беларускамоўным формальным эквівалентам, ужываюцца і ў рускай мове (напрыклад: *навстречу к, позади, поперек, следом за*);

2) беларускія і рускія словазлучэнні могуць адрознівацца прыназоўнікава-склонавай формай залежнага слова: *рыхтавацца да заняткаў на прапанаваным матэрыяле – готовится к занятиям по предложенному материалу*.

Выяўляецца адметнасць беларускай і рускай моў таксама ў словазлучэннях з акалічнаснымі часавымі адносінамі:

1) у кожнай мове ёсць свае сродкі перадачы згаданых адносін: *а, напроці, пад час, праз, у часе, у часы – в течение, в продолжение* (*варта актуалізаваць інавацыі ў педагагічнай дзейнасці на працягу ўсяго перыяду навучання – следует актуализировать инновации в педагогической деятельности на протяжении всего периода обучения*);

2) у некаторых выпадках беларускамоўныя словазлучэнні маюць іншую склонавую форму залежнага кампанента пры аналагічным прыназоўніку: *неабходны прадмет можа замяшчацца іншым, падобным па*

функцыянальных якасцяў – неабходным предмет можа замешацца другім, сходным па функцыянальным якаствам.

У беларускай і рускай мовах нярэдка сустракаюцца словазлучэнні з акалічнаснымі прычыннымі адносінамі паміж кампанентамі, паказчыкамі якіх выступаюць спецыфічныя прыназоўнікі: беларускамоўныя *дзея, з выпадку, з нагоды, з прычыны, праз* і інш., у рускай мове – *ввиду, вследствие, из-за, по поводу, под предлогом, по случаю*.

У беларускіх і рускіх словазлучэннях з акалічнаснымі мэтавымі адносінамі паміж кампанентамі асноўная роля належыць дзеяслову, які звязваецца з залежным словам падобнымі прыназоўнікамі *для, з, на, пад, пра, у, у мэтах* – *для, с, на, по, в, про, под, в целях*. Напрыклад: *наведваць дадатковыя заняткі для (дзея, з мэтай) азнаямлення -- дополнительные занятия для (ради, с целью) ознакомления*. Дзеясловы са значэннем руху, а таксама дзеясловы волевыяўлення пры абазначэнні мэты дзеяння ўтвараюць у беларускай мове словазлучэнні з вінавальным склонам назоўніка і прыназоўнікаў *на, у*, прычым апошні ўжываецца ў спалучэнні са словамі *грыбы, рыба, ягады*, а таксама назвамі ягад і грыбоў. У рускай мове ў такіх выпадках ўжываецца канструкцыя з назоўнікам у творным склоне і прыназоўнікам *за*. У роднасных мовах ужываюцца спецыфічныя словазлучэнні з сэнсавымі адносінамі спосабу дзеяння, меры і ступені паміж галоўным і залежным словамі; такія словазлучэнні часцей за ўсё адрозніваюцца прыназоўнікамі. Напрыклад: *адлюстраваць скрозь (праз, цераз) призму поглядаў – отобразить сквозь (через) призму взглядов; гаварыць у час заняткаў на поўны голас – говорит во время занятий во весь голос* і г.д.

Такім чынам, супастаўленне абумоўленых інтэрферэнцыяй адхіленняў ад літаратурных нормаў і выяўленне прычын іх узнікнення даюць магчымасць глыбей вывучаць працэсы ўнутрыструктурнага ўзаемадзеяння і ўзаемадзеяння моў, а таксама ствараць тыпалогію інтэрферэнтных з’яў, што ў выніку дазволіць паспяхова пераадоляваць інтэрферэнцыю ў беларускім маўленні студэнтаў-білінгваў.

Літаратура

1. Щерба, Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике/ Л.В. Щерба. – Л., 1958. – Т.1. – 182 с.
2. Weinreich, U. Languages in Contact. - Mouton, The Hague, Paris, 1970. – 163 с.
3. Корнев, В.А. Сопоставительная семантика и проблемы межъязыковой интерференции / В.А. Корнев // Языковая семантика и образ мира. Материалы международной научной конференции. – Казань, 2007. – 276 с.